

Життєвий шлях та спортивна кар'єра фахівця*Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах соціально-економічних змін проблема професійної кар'єри стає дедалі актуальнішою. Прискорений темп життя і надмірні вимоги сучасного суспільства до фахівця різноманітних сфер професійної діяльності вимагають від них високого професіоналізму, однак, на жаль, чітко фіксованих критеріїв фіксації та оцінки, за якими проводився б такий аналіз поки не існує. Отже, проблема професійної кар'єри залишається відкритою, потребуючи ретельного психологічного аналізу, чому й присвячено цей матеріал.

Необхідність розробки системи психологічного забезпечення спортивної кар'єри зумовлена істотними особливостями сучасного спорту, специфічними умовами його розвитку в кранах пост-радянського простору. Із розвитком професійного спорту в Україні та можливістю для спортсмена перетворення спортивної діяльності в спортивну кар'єру постає проблема оптимальної "ціни" кар'єри.

У психологічних дослідженнях поняття "кар'єра" тлумачиться як вид професійної діяльності на окремих етапах трудового шляху людини; професійне зростання, накопичення майстерності, професійних занять та активної життєвої позиції протягом працездатного віку; види діяльності, поєднані за способом життя, які реалізують життєві цілі; професійний досвід конкретної людини, що стосується не тільки професії; праця, робота, служба, посада; професія-покликання з включенням як службової, так і неслужбової діяльності, що свідомо підпорядковується досягненню поставленої мети [2].

На фоні цих понять, які описують зміст поняття кар'єри домінуючу позицію займає атрибут "життєздійснення" особистості, адже кар'єрний ріст та формування самосвідомості, самореалізації, самоактуалізації є нерозривними у плані їх функціонального прояву. У ході творчого здійснення життєдіяльності здатність людини змінювати час життя поступово стає все більш різнобічною, стійкою й універсальною, вона інтегрує всі сторони її суспільного та індивідуального життя. Коли така здатність стає системою невід'ємних характерологічних якостей та індивідуалізованих рис особистості, яка робить людину свідомим творцем свого життєвого шляху, тоді особистісний розвиток людини у часі життя переходить на якісно новий рівень – індивідуальний час.

Дослідження в галузі кар'єри дають змогу виділити три основні стадії: ранню, середню і зрілу. Рання стадія кар'єри виражається в тому, що основні завдання працівника полягають у з'ясуванні рівня своїх професійних здібностей, аналізі вимог організації та перспектив. Для людини важливо проявити в роботі свій професіоналізм, майстерність, стати фахівцем своєї справи. На середній стадії людина прагне працювати самостійно, ефективно, стати помітнішою, максимально самоактуалізуватися в інтересах організації. Зріла стадія виявляється у креативній самоактуалізації, особистісно-творчій зрілості. Людина прагне досягнути максимального результату і вдосконалити свій досвід і майстерність. Виникає необхідність працювати ефективніше, йти на ризик, розвиваючи свій творчий потенціал для збереження свого запиту на ринку праці та професійної конкурентоспроможності.

Що стосується побудови системи психологічного забезпечення спортивної кар'єри, то тут обов'язково повинні бути враховані, з одного боку, психологічні закономірності спортивної кар'єри, а з іншого – весь досвід психолого-педагогічної роботи зі спортсменами. Слід пам'ятати, що невпинний ріст спортивних результатів у всіх видах спорту практично виключає можливість досягти високих результатів лише за рахунок природного таланту та у відносно короткі терміни. Процес підготовки спортсмена високої кваліфікації вимагає тривалого часу, тому початок спортивної кар'єри має зсув до більш раннього віку, що підвищує значущість психологічного супроводу спортивної кар'єри вже на ранніх етапах.

Психологічні закономірності спортивної кар'єри повинні стати відправною точкою в постановці цілей та конкретизації завдань психологічного забезпечення спортивної кар'єри, у визначенні основних напрямів психологічної допомоги спортсмену.

Спортивну кар'єру можна визначити як багатолітню спортивну діяльність, яка націлена на високі досягнення і пов'язана з постійним самовдосконаленням спортсмена в одному чи кількох видах

спорту. Поняття “кар’єри” відображає енергію досягнень, коли на процеси адаптації з боку суб’єкта витрачається мінімальний час та сила, що свідчить про існування актуальних і потенційних засобів-здібностей, життєвої активності, таланту.

Мета дослідження – здійснити методологічний аналіз діяльнісного, комунікативного й особистісного аспектів структурної організації психологічного забезпечення спортивної кар’єри.

Виділяють такі ознаки кар’єри: 1) це завжди багаторічна діяльність, яку людина обирає; 2) кар’єра націлена на високі досягнення, на успіх; 3) кар’єра не можлива без самовдосконалення суб’єкта в цій галузі [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою психологічного забезпечення спортивної кар’єри слід вважати надання допомоги спортсмену в самореалізації, тобто досягненні максимального самовираження (через спортивні результати) при оптимальних витратах (фізичних та особливо психологічних). Для досягнення поставленої мети вважаємо за необхідне розглянути спортивну кар’єру у трьох аспектах – *діяльнісному* (тренувальна діяльність; змагальна діяльність; діяльність у побутовій сфері; навчання; дозвілля), *комунікативному* (тренувальна комунікація; змагальна комунікація; позатренувальна та позазмагальна комунікація) та *особистісному* (психофізіологічні властивості спортсмена; індивідуально-психологічні властивості; соціально-психологічні властивості; когнітивна сфера; афективна сфера; потрібно-мотиваційна сфера).

Передусім зазначимо, що зміст спортивної кар’єри визначає рівень професійного досвіду, яким володіє фахівець. Професійний досвід розглядається нами як форма усвідомлення можливості ціннісного та відповідального ставлення людини до власної життєдіяльності через включення її у професійну діяльність, що вимагає вироблення певного ставлення до неї через усвідомлення своєї професійної ролі, здібностей і нахилів, розуміння сутності професійних вимог, що ставляться до особистості під час професійного навчання і професійної діяльності. При цьому зміст професійного досвіду реалізується не тільки в пізнавальній сфері, а й у самій практиці реального життя і для цілей цього життя. Він надає суб’єктивної міцності, впевненості й чіткої спрямованості усім актам життєдіяльності, адже професійний досвід є, з одного боку, результатом мотиваційно-сміслової регуляції діяльності людини, а з другого – регуляційним засобом життєвої самореалізації особистості [4].

Центральною проблемою, представленою на теоретико-методологічному рівні дослідження, є розгляд людини як суб’єкта професійної діяльності, здатного цілеспрямовано змінювати об’єктивну дійсність та здійснювати творчий саморозвиток. Суб’єктний підхід до окресленої проблеми не випадковий, адже при всіх складностях свого розвитку, саме ця тенденція є узагальнюючою у рішенні загальних і відносно часткових аспектів дослідження особистості.

Логіка наукових фактів вивчення спортивної кар’єри в їх концептуальному осмисленні та узагальненні, закономірно висуває проблему суб’єктного становлення фахівця. Продуктивним напрямом у вивченні закономірностей формування професійного досвіду є дотримання принципу системності, дотримання якого у свій час дало можливість розглянути положення про включення психічного у взагалі взаємозв’язок явищ матеріального світу і механізм “аналізу через синтез” (С. Л. Рубінштейн); системну організацію психічних процесів і функцій людини (Б. Г. Ананьєв); функціональну систему (П. К. Анохін); концепцію властивостей людини (Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин).

Системні ідеї знаходять свою реалізацію й у вивченні мотиваційно-сміслової регуляції в професійному досвіді: це аспекти структурно-динамічної будови професійного досвіду, що виражається в його процесуально-результативних характеристиках; вивчення мотиваційно-сміслових утворень у структурі діяльності та свідомості особистості, – при цьому відмічені аспекти взаємопов’язані та взаємопронизують один одного.

Основні концептуальні тенденції вивчення професійного досвіду зводяться до його розгляду як форми усвідомлення можливості ціннісного та відповідального ставлення людини до власної життєдіяльності через включення її у професійну діяльність, що вимагає вироблення певного ставлення до неї через усвідомлення своєї професійної ролі, здібностей і нахилів, усвідомлення сутності розуміння професійних вимог, що ставляться до особистості під час професійного навчання і професійної діяльності. Набуття професійного досвіду – це активна побудова людиною своєї трудової діяльності – її цілей, систем, дій, зовнішніх і внутрішніх засобів, умов – є вираженням загальної властивості активності психічного відображення, сповненого суб’єктивності.

Процесуальна характеристика професійного досвіду проявляється в поетапному усвідомленні професійних перцептивно-когнітивних блоків діяльності та свідомому прийнятті вимог професійної діяльності в міру набуття конкретних професійних умінь і навичок, а результативна – на фоні формування почуття

задоволеності процесом професійної діяльності, включає і формування професійного стилю, який для професій у системі відношень “людина–людина” є загальним життєвим стилем для їх представників.

Така процесуально-результативна характеристика професійного досвіду робить можливим його розгляд у плані мотиваційно-сислової регуляції професійної активності людини, що реалізується через окремі смислові структури і процеси логікою життєвої необхідності в усіх проявах людини як суб’єкта діяльності. Концептуальний аналіз формування професійного досвіду, показав, що його ефективність залежить від ступеня адекватності відображення суб’єктом вимог професійної діяльності в показниках професійної придатності, що обумовлена характером професійної мотивації та розвитком індивідуально своєрідних способів розв’язання типових життєвих і професійних завдань.

Аналіз основних наукових підходів до вивчення життєвого шляху особистості показав, що питання її професійного розвитку та аспекти прояву її життєвих закономірностей можуть розглядатися як регулятори професіоналізації суб’єкта діяльності.

Мотиваційно-сислова регуляція як системне явище, що об’єднує зміст функціонування діяльності та свідомості людини у спільну цілісність, локалізується в площині співвідношення функціональної та перспективної сфер життєвого часового простору та дійової реалізації, у зонах актуального і потенційного досвіду у своєму діяльнісно-усвідомлюваному прояву виступає як життєвий стиль (рис. 1).

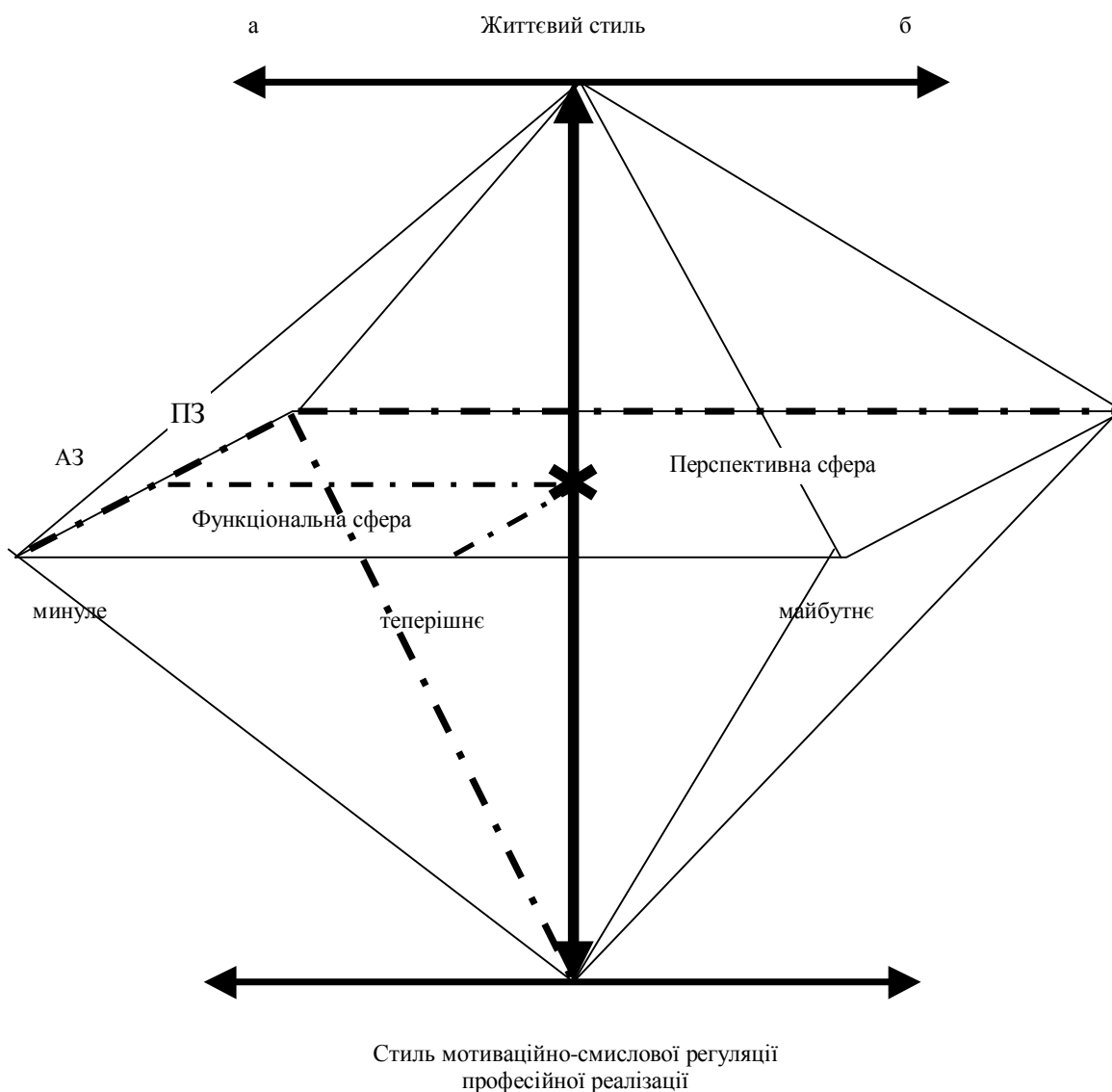

Рис. 1. Схема проектування актуально-функціональної та потенціально-перспективної сфер у стиль мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації

Як видно зі схеми, актуально-функціональна сфера професійного досвіду під впливом підкорюючих тенденцій мотиваційно-сислової регуляції виступає своєрідним показником спеціалізації професійних умінь, які визначають зону потенційної оперативності їх реалізації у майбутньому. Таким чином, дихотомія “актуальне–потенційне” демонструє єдність діалектики прояву “можливості та дійсності” власне у психології особистості: актуальне – розвинуті та діючі в певних умовах властивості особистості, які виступають реалізацією і конкретизацією тих властивостей, які в минулому перебували в латентному, потенційному стані; а потенційне – це результат розвитку властивостей і можливостей особистості у вигляді складного системного утворення, яке включає в себе нові рушійні сили її подальшого розвитку. При цьому на кожному рівні розвитку професійного досвіду утворюються якісно нові особистісні утворення, формуються нові психологічні структури на основі узагальнення і перетворення структур попереднього рівня. Безперервне накопичення професійних умінь і навичок, нових способів орієнтації у сфері професійних вимог приводить до появи нових можливостей людини, її нових психологічних можливостей. Рівень потенційної оперативності як переживання своїх змінених можливостей (новий рівень домагань, прагнення підтримати престиж, формування нових ціннісних установок та інтересів тощо) виступає як мотиватор активності людини, спрямованої на випробування своїх професійних потенцій.

Визначення потенційних меж професійного розвитку супроводжується інтеграцією особистісно-психологічних утворень, які визначають можливості життєздійснення людини. Це діалектичний процес, у якому відображається як минуле, так і теперішнє та майбутнє, що пов'язуються між собою у етапи, які можуть переходити один в одного. Те, що на одному етапі виступає як актуальне, на наступному стає потенційним, і так само потенційне як можливе на наступному етапі під впливом нових умов і вимог перетворюється в актуальні процеси і властивості. Функцію їх співвідношення між собою виконує мотиваційно-сислова регуляція особистісної реалізації.

Функціональну роль мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації можна охарактеризувати здатністю побудови суб'єктивного образу професійної діяльності, на основі якого відбувається адекватна орієнтація в її вимогах до людини. Професійна ідентифікація як усвідомлення образу професійної діяльності реалізує уявлення особистості про власне майбутнє, яке є невід'ємною частиною її життєвого шляху й утворює суб'єктивний образ її розвитку. Слід зазначити, що своїм змістом професійна ідентифікація охоплює не тільки теперішнє, а й віддалене майбутнє в його бажаних і очікуваних аспектах. Його прогностичність пов'язана з потребами організаційно-управлінського плану та соціальним проектуванням, тобто орієнтує дослідника на пошук регуляторного потенціалу прогнозів. На основі позаситуативної самоорганізації особистості (В. Я. Ляудіс) професійна ідентифікація виражає прогнозування майбутнього щодо теперішнього як проєкції майбутнього.

На схемі проектування актуально-функціональної та потенційно-перспективної сфер у стиль мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації межа між актуальною та потенційною зонами професійного досвіду визначає усвідомлення особистістю своїх професійних можливостей, а межа між функціональною та перспективною сферами часового простору життєздійснення – внутрішню детерміацію особистості в часі життя. Тому логічно передбачити, що в межі їх перетину буде локалізуватися суб'єктивний образ професійної діяльності, який у конкретному варіанті прояву виражатиметься у професійній ідентифікації – з одного боку, як усвідомлення суб'єктом своїх можливостей, а з другого – як результат мотиваційно-сислової регуляції, сповненої вольових зусиль особистості.

Масштаб мотиваційно-вольової регуляції, який задається життєвим шляхом особистості, визначає загальну стратегію поведінки, яка “включає інтелект і волю в структуру особистості, об'єднуючи їх з потребами, інтересами, всією мотивацією особистості” [1, 263], а також виконує роль перетворення образу професійної діяльності в дійсність, а саме зв'язує “надситуативні (як ідеально-ціннісні, так і просторово-часові) перспективи життя в одну справді здійснювану в конкретній, ситуативній реальній поведінці особистісну єдність” [3, 143].

Наявність такого вертикального зв'язку обумовлена тим, що перспективно-прогностичні характеристики професійної ідентифікації безпосередньо входять, з одного боку, у структуру усвідомлених життєвих цілей, а з другого – у складний вольовий акт, розгорнутий у часі, коли потрібно складання плану дій з їх досягнення [6]. Психологічний статус цілепокладання відображає властиву людині тенденцію до саморозвитку, до виходу за межі вже досягнутого [9]. Постановка цілі – це прояв, з одного боку, зацікавленості у майбутньому, а з другого – передбачення задоволеності, відомої з минулого досвіду, які створюють необхідний позитивний фон для формування образу майбутнього, зокрема образу професійної діяльності.

Отже, життєві прогнози людини пов'язані із задоволеністю життєвою ситуацією, під якою слід розуміти певну просторово-часову конфігурацію образу життя індивіда, сукупність обставин його життєдіяльності, що піддаються мотиваційно-смісловій організації.

Ще одним важливим аспектом ставлення суб'єкта до актуальної ситуації виступає ставлення до самого себе, необхідність включення якого в схему нашого аналізу обумовлено низкою міркувань. Насамперед, ставлення до себе є невід'ємним компонентом життєвої ситуації, яка є не просто набором зовнішніх обставин життєдіяльності індивіда, а й результатом їх суб'єктивного впорядкування і концептуалізації на основі оцінки власних ресурсів, мотивів тощо [5]. По-друге, емоційно-ціннісне ставлення до себе виражає смисл "Я", який визнається одиницею самосвідомості і є важливим регулятором свідомості й поведінки людини [8]. По-третє, самоствавлення пов'язане з життєвими перспективами особистості. Б. Г. Ананьєв ставлення до себе розглядав через рефлексивні властивості характеру – самолюбство, почуття власної гідності тощо. Ці властивості "завершують структуру характеру і визначають його цілісність. У цьому сенсі вони найбільш тісно пов'язані з цілями життя і діяльності, ціннісними орієнтаціями, установками, виконуючи функцію саморегуляції і контролю розвитку" [1, 262].

Вихідні категоріальні основи описують природну діяхронну цілісність суб'єкта професійної діяльності в усвідомленні ним "Я-реального" та "Я-професійного", а відповідно й напрям, за яким він спрямовується в майбутнє ("Я-ідеальне"), що пов'язане із відображенням його життєвих прогнозів.

Висновки. Професійний прогноз у найбільш загальному сенсі є образом певної цілісності, якою виступає майбутній життєвий шлях. Життєвий шлях як атрибутивна характеристика суб'єкта професійної діяльності розглядається і як майбутнє самовладання, моралістичність (ортодоксальні стилі супер-его), і як відносно висока тенденція бачення причин подій, що відбуваються в житті не тільки в зовнішніх силах, а й у самому собі.

Література

1. Ананьєв Б. Г. О проблемах современного человекознания.– Л.: Изд-во ЛГУ, 1977.– 380 с.
2. Борисик А. С. Професійна кар'єра як соціально-психологічний феномен // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України.– К., 2007.– Т. 9.– Ч. 4.– С. 94–101.
3. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций.– М.: Изд-во МГУ, 1984.– 200 с.
4. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: Монографія.– Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003.– 320 с.
5. Дридзе Т. М., Орлова Э. А. Ситуационная концепция социально-культурной динамики как инструмент прогнозного социального проектирования // Прогнозное проектирование в условиях ускорения научно-технического прогресса.– М., 1987.– Кн. 1.– С. 9–32.
6. Миллер Дж., Галантер Е., Прибрам Е. Планы и структура поведения / Под общ. ред. А. Н. Леонтьева и А. Р. Лурии.– М.: Прогресс, 1965.– 238 с.
7. Стамбулова Н. Б. Психология спортивной карьеры.– СПб.: Центр карьеры, 1999.– 368 с.
8. Столин В. В. Самосознание личности.– М.: Изд-во МГУ, 1983.– 284 с.
9. Nuttin J. Motivation, planning and action of behavior dynamics.– Hillsdale, 1984.– 251 p.

Анотації

У статті актуалізовано питання системного психологічного забезпечення спортивної кар'єри особистості та презентовано методологічну основу до побудови такої системи. Аналіз діяльнісного, комунікативного та особистісного аспектів систематизує структурну організацію психологічного забезпечення спортивної кар'єри та розкриває науковий простір щодо життєтворчих тенденцій самореалізації фахівця.

Ключові слова: спортивна кар'єра, самореалізація, життєвий шлях.

В статье актуализированы вопросы системного психологического обеспечения спортивной карьеры личности и представлена методологическая основа для построения такой системы. Анализ деятельностного, коммуникативного и личностного аспектов систематизирует структурную организацию психологического обеспечения спортивной карьеры и раскрывает научное пространство изучения жизнетворческих тенденций самореализации специалиста.

Ключевые слова: спортивная карьера, самореализация, жизненный путь.

This article concentrates on the issue of systematic psychological ensuring of person's sports career. Besides it represents the methodological basis for creating such system. The analysis of the influential, communicative and individual aspects systematizes the structural organization of the psychological support necessary for sports career and reveals the scientific scope for life-asserting tendencies of specialist's self-realization.

Key words: sports career, self-realization, life way.